

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК МОТИВАТОРИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛОВ'ЯН

Овсянкіна Людмила, м. Київ

У статті розкрито роль моральних цінностей в економічній життєдіяльності слов'ян, які є важливою з'єднувальною ланкою між суспільством, соціальним середовищем й індивідом, особистістю, її внутрішнім світом. Акцентується увага на тому, що економіка становить сферу, в котрій її суб'єкти прагнуть виконати власні моральні зобов'язання (відповідальність), які вони мають перед суспільством.

Ключові слова: моральні цінності, економіка, моральна відповідальність.

Останнім часом обговорення філософської проблеми впливу моральних, національних слов'янських цінностей, духовних орієнтирів і релігійних ідеалів на економічну життєдіяльність соціуму стає не тільки актуальною науковою ідеєю, але й центром гострої суспільної дискусії, спрямованої на пошуки можливостей довгоочікуваного духовного об'єднання слов'янських народів. Безумовно, моральні цінності виступають важливою з'єднувальною ланкою між суспільством, соціальним середовищем й індивідом, особистістю, її внутрішнім світом. Сьогодні всі сучасні держави знаходяться на шляху стрімкої модернізації та відповідних соціальних змін, поступово вони стають все більш складними і внутрішньо диференційованими системами, що складаються не тільки з матеріальних, але й морально-духовних чинників. Як показує досвід цих країн, підприємництво повільно еволюціонує від примітивних до цивілізованих форм. Його відповідальність перед суспільством тим свідоміша, чим глибше та надійніше воно пов'язане з моральними критеріями та нормами його функціонування, культурними аспектами. Цю проблему упродовж останніх років розглядають вітчизняні та зарубіжні дослідники: В. Кремень [4], Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко [5], О. Скапенко [9], Т. Герет, Р. Клоноський [2], Н. Козловський [3], М. Новак [6], А. Сен [8] та інші. Вчені дійшли взаємного порозуміння в необхідності та користі бізнесу, що ґрунтуються на моральних принципах. Традиційний підхід до підприємницької діяльності, в основі якого лежав прибуток як кінцева мета цієї діяльності, а мораль зовсім ігнорувалася, поступово звільняє дорогу сучасному підходу, в центрі уваги якого розглядається соціальна відповідальність як основний моральний критерій діяльності суб'єкта підприємництва.

Будь-який людський інтерес, що з'являється на історичній арені, — економічний, політичний, культурний, релігійний тощо, — тільки через моральну свідомість й систему моральних відносин отримує виправдовування, обґрунтування в якості «дійсно людського» інтересу, який вписується в систему культурних цінно-

стей, створених людством. Але тут і з'являється неминуча розбіжність приватних (індивідуальних) інтересів, моральних цінностей окремих суб'єктів й інтересів та цінностей держави, а також будь-яких соціальних утворень.

Як справедливо зазначає Ф. Хайек, до найважливіших умов, необхідних для існування морального почуття та моральних цінностей, належить «свобода здійснювати вчинки, коли матеріальні обставини нав'язують нам той або інший образ дій, та відповідальність, яку ми приймаємо, вибудовуючи наше життя за совістю» [10, 157]. При цьому дуже важливо, щоб мораль була не «пустим звуком». Адже потрібна відповідальність не перед кимось, а в першу чергу перед власною совістю, що нічого не має спільноти із примушуванням. Ядром філософії Ф. Хайека є проблема співвідношення суспільного та індивідуального (приватного) інтересу особистості, системи моральних цінностей індивіда у безлічі потреб суспільства. На думку філософа, оскільки сама по собі шкала цінностей може існувати тільки в індивідуальній свідомості, — вона є обмеженою та неповною. У силу цього індивідуальні цінності шкали людей різні та знаходяться у протиріччі одна з одною, однак він визнає й той факт, що суспільні цілі часто можуть збігатися з особистими. Тоді колективна діяльність слугує задоволенню як особистих потреб, так і потреб усього суспільства. Особисту свободу та політичну свободу Ф. Хайек не уявляє без економічної свободи, так необхідної в економічному просторі.

Багато в чому близькою у розумінні цієї проблеми є іноземія сучасного чеського філософа Я. Паточки, який, характеризуючи своєрідність людської свободи, стверджує, що «людина вільно творить і працює навіть там, де повертається спиною до свободи» [7, 35]. Отже, без цієї важливої духовної цінності людина не була б саме людиною, особливо реалізуючи свої економічні потреби та інтереси. Польський філософ М. Новак з приводу співіснування моралі та ринку висловлює тезу про те, що ринкова система повинна бути відкритою для участі в ній усіх людей незалежно від їхньої приналежності до тієї чи іншої

конфесії [6, 375]. Кожний індивід має право на прояв своїх моральних цінностей та пріоритетів. Суб'єктам ринку необхідно надати повну економічну свободу, так необхідну для розвитку творчості та економічної активності людей. Обмежувати їх означає сприяти стагнації суспільства. Разом із тим М. Новак впевнений, що розумний та досконалій устрій життя людського товариства, який би повністю відповідав християнським заповідям, неможливий. Його нема навіть у церковній ієрархії. Навіть святі, зібралися разом, не змогли б витримати встановлений ними режим. Усі спроби побудувати економіку на засадах найвищих християнських принципів лише підірвуть як економіку, так і авторитет християнства взагалі. У суспільстві, де прагнуть нав'язувати християнські цінності, виникає їхне відторгнення. Це пов'язано з тим, що одностайна думка людей з приводу моральних цінностей в умовах плюралізму неможлива.

Польський вчений приділяє велику увагу особистій совіті кожного індивіда. Лише здатність та обов'язок прислухатися до власної совіті, співпрацювати з всіма, керуючись принципом свободи, справедливості та власної гідності, є умовою досягнення злагоди в будь-якій діяльності. Суб'єкт економічної діяльності, на думку М. Новака, — це одночасно громадянин держави та шукач Істини. Краси. Доброчинності та Сенсу власного життя. Якщо найважливіші інститути суспільства будуть хоча б формально сповідувати християнське розуміння справедливості та любові до близнього, то воно ще зможе зберегти певні елементи демократії, ринкової економіки та економічної мотивації.

У цьому контексті актуальними завжди залишаються вчення відомих українських філософів Г. Сковороди та П. Юркевича [11] про внутрішній світ людини та серце як дійсне осереддя людського духу, джерело моральних мотивів поведінки. Українські мудреці високо цінували здатність людини до самолізання та морального самовдосконалення, що неростає в мистецтво життя. Так, вивчаючи людину як моральну особистість, П. Юркевич вважав, що вона не підпорядкована необхідності сліпо стикатися з людьми й ворогувати з ними на життя та смерть. Адже в житті замало ситуацій, коли людина має робити свідомий вибір. За кожної зустрічі протилежних бажань та інтересів вона має звертатися до моральних вимог справедливості, яка вкаже їй, де й коли вони суперечать благові її близнього й загальному благові. На думку П. Юркевича, за умови вищого морального розвитку людина дотримується заповіді любові, що спонукає її віддавати у жертву свої особисті вигоди заради блага інших, заради блага загального. Тобто він вва-

жав, що справедливість і любов є головними умовами встановлення миру між людьми, заснування загальної товариськості й братерства між ними. У бажанні миру й прагненні миру він бачив моральну потребу кожної людини.

На сьогодні основні нації і співтовариства вже сформували або вибрали свої культурні форми та соціально-економічні зміни, що здійснюються в лоні сформованої культури з властивою для неї самобутністю та унікальністю. Але слід мати на увазі, що у тих умовах, де є прагнення до економічних змін, але немає надійної національної, культурної ідеї, проекту, чіткої моральної та соціокультурної готовності людей до нової організації свого життя, такі зміни відбуваються дуже повільно і незадовільно. У такому випадку культура завжди починає відтворювати старі моделі діяльності, регулятори соціальних зв'язків та соціальні інститути. Саме у такій ситуації, з погляду автора, сьогодні опинилося дуже багато слов'янських країн. Так, наприклад, довгі століття в Росії існувала селянська община, яка зумовила колективізм, соборність на основі сумісної праці. Поява специфічної общини селян мала свої природні географічні причини: суверіні клімат, коротке літо, погані ґрунти. Такі природні особливості середовища викликали необхідність у короткий термін інтенсивно трудитися. Тому російська людина була не пристосована і не звикла до тривалої і систематичної праці впродовж усього року. Групи в Росії були непридатні для тривалої обробки, і тому відбувалося постійне розширення площ під агрокультури і переміщення населення. Російські селяни і козаки, поселенці ставали кочівниками, степовиками, але не в азіатському сенсі, а в іншому, власне національному плані. Вони освоювали величезні території і створювали велику за площею державу. Селянська община зробила великий вплив на національну психологію росіян, багато в чому сформувала національний дух і менталітет.

Історія зберегла позитивні уроки вітчизняного підприємництва, свідчення, що збереглися у ділових відносинах з часів Київської Русі: про ширість і дружелюбність, про чесність та вірність слову слов'янського народу. Формування моральних цінностей нації, її культури та духовності можна прослідкувати історично. Витоки цього — у geopolітичному положенні території: на кордоні між Європою та Азією. На цій території об'єдналися дві культури: Західна та Східна, і це органічно відобразилося на державній ідеології, післітиці, економіці та культурі. Також у подальшому це мало значення у формуванні світогляду, моральних цінностей та основних рис національного характеру, насамперед загостреного почуття справедливості й добра, що ба-

гато у чому затвердилося завдяки Християнству. Західна культура, у свою чергу, привнесла такі риси у національний характер, як раціоналізм та прагматизм, однак без дрібного західного крамарства. Східна культура вплинула на укріплення в національному характері слухняності, терпіння та відданості гуманній ідеї.

Особливості православного вибору Росії зумовили відносну культурно-політичну відсталість країни і сприяли становленню централізованої самодержавно-бюрократичної держави візантійського типу. Росія довго залишалася в основному традиційним суспільством, в якому елементи капіталізму та індустріального розвитку почали виникати тільки після реформаторської діяльності Петра I. Реформи першої чверті XVIII ст. ставили за мету підняти Росію до рівня західної цивілізації. Були створені нові суспільні структури: військово-промисловий комплекс, армія, флот, збройові заводи, мануфактура, будівельні дорожні підприємства, система освіти, новий інститут управління. Всі ці інновації зажадали величезних витрат, зокрема використання як засобу примушення, насильства. Населення країни зменшилося у півтора рази, проте втрічі зросли податки. В результаті петровських перетворень була створена імперія добуржуазного типу, в основі якої лежала надцентралізація і бюрократизація.

Характеризуючи російський народ, М. Бердяєв відзначав «його органічну, релігійну свободу» [1,17], якою він не поступиться ані за які блага світу. Російський філософ протиставляв цій свободі внутрішню несвободу західних народів та їхне поневолення матеріальними благами. Свободу духу російського народу він пояснює тим, що йому (народу) не властива потреба земного прибутку і земного благоустрою, на відміну від народів Заходу, закріпачених міщанськими нормами. М. Бердяєв характеризує російський народ як «вічного мандрівника», що шукає свій невідомий град. Його свобода природна, нічим не обтяжена, вона спрямована до пошуку правди, духовної чистоти й порятунку всього світу. З іншого боку, М. Бердяєв відзначає ще одну характерну рису російського народу — інертність, нерухомість його душі. Насправді істинна свобода підмінюється механічною рівністю, що зовсім не те саме. Росії властивий консерватизм, бюрократизм купців, занурених у матеріальний побут, віра в Бога через користь — усі ці риси йдуть взоріз з «органічною релігійною свободою», що споконвічно вище за всі матеріальні блага. У такий спосіб з'ясовується, що своєрідність слов'янського народу полягає в синтезі, взаємопереході східних і західних моральних цінностей, їхній зміні. М. Бердяєв називає цей

процес співвідношенням чоловічого та жіночого начал у душі російського народу, залежністю від стороннього (мужнього) впливу на Росію. Виходом із цієї ситуації філософ вважав тільки відродження у середині самої Росії її власного мужнього, оформленувального начала, її моральних цінностей, зокрема свободи духу.

Після важливих історичних подій у Кримській війні знову виявляється велика різниця в економічному розвитку Росії і Заходу. Виявилось, що країна не може успішно запозичувати технологічні досягнення Заходу без політичних і правових змін. Були проведені деякі соціально-політичні та юридичні реформи за західною моделлю: були звільнені селяни, введено місцеве земельне самоврядування, суд присяжних, була поз'якшена цензура на пресу. Проте політичні структури змінювалися мінімально. Був збережений жорсткий бюрократичний контроль і централізм в управлінні, що забезпечував владу центру й обмежував місцеве самоврядування. Тим самим був значно понижений можливий потенціал реформ (судової, земської, друку і т. ін.).

У Росії збереглася імперська модель, яка привела до краху на початку ХХ ст., оскільки соціально-економічні реформи проводилися у повільному темпі і їх завершення планувалося у 1930 р. Таким чином, всі російські перетворення від Петра I до В. Леніна — І. Сталіна — М. Хрущова зводилися до запозичення зовнішніх форм життя (технології, військових винаходів, техніки, промисловості) при одночасному нерозумінні глибинних джерел західної суспільної організації. Європа у цей час через криваві революції і суспільні потрясіння поступово йшла до демократичних інститутів цивільного суспільства і ліберальних норм правової держави. За довгі часи застою і стабільності Росії довелося розплачуватися найкривавішою революцією і по-далішим терором першої половини ХХ ст. Революцію можна також вважати породженням російської культури, національного характеру і певних обставин: перш за все наслідком глибокого розриву культурного рівня верхів і низів суспільства, відсутністю середнього класу, архаїчною свідомістю народних мас, що робить маловірогідним еволюційний шлях розвитку, та західницькою орієнтацією більшої частини російської інтелігенції.

Отже, будь-яке перетворення суспільства і типу цивілізаційного розвитку завжди позв'язані і припускають зміну глибинних життєвих смыслів та цінностей, закріплених у культурі. Достатньо пригадати, що перебудова французького суспільства наприкінці XVIII ст. була прямо пов'язана із революцією в розумах, з критикою раніше пануючих світоглядних цінностей і

пропозицією нових орієнтирів розвитку, закладених Просвітництвом.

Аналіз наведеного матеріалу приводить до висновку про те, що жодні серйозні соціально-економічні перетворення не можливі поза зміною культури. Людина і суспільство – це складні явища, розвиток яких завжди зумовлюється такими факторами, як менталітет народу, його історія, традиції, мораль. Основою розвитку суспільства є особистість як єдиний суб'єкт і носій духу та моральних цінностей. Економіка становить сферу, в котрій її суб'єкти прагнуть виконати свої моральні зобов'язання (відповідальність), які вони мають перед суспільством. Адже поведінка людини завжди має цілісно-раціональний характер. Кожному якісно новому етапу в розвитку економічного прогресу життя суспільства завжди передують глибокі зрушенні, перш за все, в суспільній свідомості, а саме – в системі мотивації економічної діяльності. Моральна мотивація в даному аспекті є важливим духовно-моральним феноменом економічної діяльності слов'ян. Дослідження та визначення

мотивів економічної діяльності особистості – справа дуже суб'єктивна, можна сказати, делікатна, яка залежить від багатьох факторів. Вибір мотивів діяльності визначається, зрештою, першочерговими потребами, що виникають у людині, але можна із впевненістю сказати, що соціальні та моральні потреби повністю не втрачають свого вирішального значення в цьому процесі. Моральні мотиви економічної діяльності не можуть цілком замінити собою матеріальні (економічні) інтереси, плани та очікування. Ці мотиви об'єднані у людській свідомості й не можуть існувати один без одного. Проте вони можуть відігравати різну роль в економічній поведінці особистості. У кожному суб'єкті економічної діяльності можлива наявність усієї сукупності матеріальних та моральних мотивів. Тільки одночасна реалізація матеріальних та моральних мотивів до економічної діяльності є природним станом особистості. У цьому вона являє собою фізичну і духовну єдність. Саме така соціально-економічна єдність забезпечує найбільшу ефективність економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердяев Н. А. Судьба России. Самосознание / Н. А. Бердяев. – Ростов н / Д. : Феникс, 1997. – 544 с.
2. Герет Т. Етика бізнесу / Т. Герет, Р. Клоносі ; пер. з англ. – К. : Основи, 1997. – 214 с.
3. Козловски И. Принципы этической экономики / И. Козловски ; пер. с нем. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – 342 с.
4. Кремень В. Г. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура : моногр. / В. Г. Кремень. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 472 с.
5. Культура. Ідеологія. Особистість: методологічно-світогляд. аналіз / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. – 2-е вид. – К. : Знання України, 2005. – 580 с.
6. Новак М. Дух демократического капитализма / М. Новак ; пер. с англ. – Мн. : Лучи Софии, 1997. – 544 с.
7. Паточка Я. Негативний платонізм: Вічність та історичність: Сретичні ессе про філософію історії / Я. Паточка ; пер. з чеськ. – К. : Основи, 2001. – 374 с.
8. Сен А. Об этике и экономике / А. Сен ; пер. с англ. – М. : Наука, 1996. – 160 с.
9. Скапенко О. О. Як назвати нашу кризу? / О. О. Скапенко // Сучасність. – 1998. – № 1. – С. 80–83.
10. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Ф. А. Хайек ; пер. с англ. – М. : Экономика, 1992. – 176 с.
11. Юркевич П. Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученнем слова Божого / П. Юркевич // Філософія. хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009. – С. 491–501.

В статье раскрыта роль нравственных ценностей в экономической жизнедеятельности славян, которые являются важным связующим звеном между обществом, социальной средой и индивидом, личностью, ее внутренним миром. Акцентируется внимание на том, что экономика представляет собой сферу, в которой ее субъекты стремятся выполнить собственные нравственные обязательства (ответственность), которые они имеют перед обществом.

Ключевые слова: нравственные ценности, экономика, нравственная ответственность.

The role of moral values in the economic vital functions of slavs, which are an important connective link between society, social environment and individual, personality, its internal world are considered in the article. Attention is accented on that an economy is a sphere, in which its subjects aim to execute own moral obligations (responsibility) which they have before society.

Key words: moral values, economy, moral responsibility.